

ИҚТИСОДИЁТДА РАҚОБАТ МУҲИТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИ КРЕДИТ ТИЗИМИГА ТАЪСИРИ

Усмонов Бахтиёржон

Анджон Давлат Университети Монополияга қарши бошқарув ва рақобатни ривожлантириш
магистранти

Аннотатсия.

Банк кредитлари корхоналарнинг маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш билан боғлиқ эҳтиёжларини молиявий ресурслар билан таъминлашнинг энг муҳим манбаи ҳисобланади. Вақтинчалик маблағларга бўлган эҳтиёж, айниқса, ишлаб чиқариш ва маҳсулот сотишда мавсумий ўзгаришлар бўлган корхоналарда пайдо бўлади. Аммо бу маълум турдаги харажатлар манбаларини олиш ва ушбу мақсадлар учун маблағларга бўлган эҳтиёж ўртасидаги вақт оралиғи натижасида пайдо бўлиши мумкин. Ўз-ўзини молиялаштириш асосида ишлаётган ишлаб чиқариш бирлашмалари ва корхоналар моддий захиралар ва ишлаб чиқариш харажатлари йиғиндисидан келиб чиқиб кредитланади.

Калит сўз: Молия, Кредитлаш, Кредит, рақобат, инвестиция,

Кириш.

Биринчи навбатда банк кредит олиш учун тақдим қилинаётган гаровга қўйилган мулкни кимга тегишлилигини, мулк эгасининг розилигини, мулкни ҳақиқатда мавжудлигини, мулк баҳоланганлигини ва мулкни бозор баҳосини ўрганади.

Бундан ташқари банк кредит сўраб мурожат қилган ОТМни аосий фаолиятдан олётган даромад миқдорини, ушбу даромадни олиш учун сарф қилаётган харажатлари миқдорини, даромаддан харажатларни чегириб ташлаш орқали фойдани мавжудлигини, фойдага нисбатан тўланаётган солиқлар ва бошқа мажбурий йиғимларни миқдорини ва давр харажатларини қопланиш имкониятини ҳамда бунинг натижасида ОТМ ихтиёрида қолаётган тақсимланмаган фойданинг мавжудлиги ўрганилади. Ушбу маблағ орқали олинган банк кредитларини қоплаш имкониятлари ўрганилади.

Вақтинчалик эҳтиёжлар учун тўлиқ ёки қисман, қўшимча товар-моддий захиралар ва ОТМда кадрлар тайёрлаш харажатлари, шунингдек қабул квоталарини ошириш мақсадида қўшимча бино қуриш ва бошқа мақсадлар учун кредит бериш тўғрисида қарор қабул қилиниши мумкин. Агар ушбу чора-тадбирлар ОТМлар томонидан олиши режалаштирилган қарзни қоплаш имконини берса, у ҳолда банк муассасаси вақтинчалик эҳтиёжлар учун кредит бериши мумкин. Бундан ташқари кредитлаштираётган банк ҳам кредит ресурсларини мавжудлигини ва бошқа кредит олувчилардан қайтиш имкониятларини ўрганади ҳамда кредит ажратиш учун етарлича кредит ресурслари мавжуд бўлган ҳолда кредитлаштириш бўйича қарор қабул қилади.

Иқтисодиётда рақобат муҳитини ривожлантириш

Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви, интеграцион жараёнларнинг кучайиши, инновацияларнинг жадал ривожланиши миллий иқтисодиёт олдига халқаро рақобатбардошликка эришиш ва жаҳон бозорида мустақкам мавқега эга бўлиш вазифаларини кўймоқда.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти И. Каримов 2013 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ҳамда 2014 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузасида, “Биз ҳанузгача эскича фикрлаш қолипидан чиқа олмаяпмиз, ўз умрини ўтаб бўлган, эски ва ярқисиз планли-тақсимот тизими қолдиқлари, афсуски, бутунлай барҳам топгани йўқ. Кескин рақобат шароитида солиқ имтиёзлари ва протекционистик чоралар ҳисобидан яшаш мумкин, деган нотўғри қараш миямизга чуқур ўрнашиб қолган. Бундай чоралар, аввало, корхоналар манфаатига зарар етказиб, уларнинг даромадини камайтириш билан бирга, давлат бюджетига сезиларли равишда зиён етказиши ҳақида ўйлаб ҳам кўрмаймиз. Энг муҳими, ҳар қандай имтиёз ва преференциянинг умри узок эмаслигини эсимиздан чиқармаслигимиз зарур. Фақат шундай имтиёз ва преференцияларга таяниб қолган корхоналар очик иқтисодиёт шароитида хорижий компаниялар билан нафақат ташқи, балки ички бозорда ҳам рақобатлаша олмайди”, деб таъкидлаган эдилар.

Айтиш жоизки, мамлакатда ёш иқтисодий соҳаларни ҳимоя қилиш ривожланиш даражаси нисбатан пастроқ бўлган мамлакатларда, уларнинг саноати тажрибага эга бўлмагунча, шунингдек, ишлаб чиқариш харажатларининг пастлиги жиҳатидан импорт қилинадиган маҳсулотлар билан рақобатлаша олмагунча, бож тарифларини вақтинча киритиш, замонавий саноат маҳсулоти импортини чеклаб, кучли рақобатдан миллий ишлаб чиқарувчиларни ҳимоя қилади. Импорт тарифи ҳимояси остида янги саноат соҳаси ишлаб чиқаришни такомиллаштиради, унинг самарадорлиги ошади, маҳсулотнинг нархи пасаяди. Маҳсулотнинг ички нархи жаҳон нархига яқинлашади ва бож тарифи бекор қилинади. Халқаро рақобатга киришгач, мамлакат ўз ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишда давом этади, ички нарх жаҳон нархи даражасидан пасаяди ва бу мамлакат учун янги соҳаларнинг маҳсулотларини экспорт қилишга имконият яратади.

Жаҳон тажрибасида мамлакат рақобат муҳитини шакллантириш орқали миллий ишлаб чиқариш рақобатбардошлилигини ошириш дунёнинг деярли барча ривожланган мамлакатларида учрайди. Иккинчи жаҳон урушидан сўнг Германия ўзининг деярли ҳаракатдан тўхтаб қолган иқтисодиётини жуда тез суръатларда тиклаб олди. Бунга уларнинг ички бозоридаги кучли рақобат муҳити катта туртки бўлди. Л. Эрхарднинг² фикрича, бозор иқтисодиёти истеъмол, касб ва иш жойини танлаш, ишлаб чиқариш воситалари билан биргаликда хусусий мулкка эгалик қилиш, шартномалар тузиш эркинлиги зарурий шарт бўлган тақдирдагина фаолият кўрсатиши мумкин. Л. Эрхард давлатнинг хўжалик ҳаётида фаол иштироки билан мувофиқликдаги эркин хусусий ташаббус ва рақобатни мамлакатни иқтисодий тиклаш курули сифатида таърифлаган. Л. Эрхард ислохотлари даврида ГФРда нархларга “эркинлик” берилган, иқтисодий муносабатларни бошқариб турувчи кўплаб норматив ҳужжатлар ва ресурсларни маъмурий тақсимлаш бекор қилинган. Маълум вақтдан сўнг, солиқ ва кредит сиёсати тўғрисида, нархларни ихтиёрий тарзда ошириб юборишга қарши тадбирлар тўғрисида қонуний ҳужжатлар, монополияга қарши ва картелларга қарши фармонлар ва бошқалар қабул қилинган. Ўша даврда Германияга АҚШнинг инвестициялари оқиб кира бошлади, ўз навбатида бу маблағнинг кўп қисми асосан янги турдаги корхоналар ва оғир саноатни куришга

йўналтирилди, натижада эса бир соҳанинг ўзида фаолият олиб боровчи ва катта капиталга эга, янги технологиялар билан таъминланган компаниялар пайдо бўла бошлади. Мамлакатда ички рақобатнинг кучайиши натижасида вазият шу даражага бориб етдики, ҳатто компаниялар деярли ҳар куни янги маҳсулот турларини яратиб, ишлаб чиқара бошладилар. Натижада маҳсулотларнинг жаҳон бозоридаги рақобатбардошлиги ҳам ортиб борди. Дунёга машҳур Германия автоконцернларининг дастлабки куртаклари ҳам айнан шу даврдан ўз фаолиятларини йўлга қўя бошлаган. Бу даврга келиб автомашина ишлаб чиқарувчилар маҳсулотларининг сифатига катта эътибор қаратишган. Ҳозирги кунда дунёнинг энг сифатли ва харидоргир автомашиналари Германия автоконцернлари томонидан ишлаб чиқарилади.

Ўзбекистонда товар ва молия бозорларидаги рақобатга доир муносабатларни тартибга солиш мақсадида “Рақобат тўғрисида”ги Қонун янги таҳрирда қабул қилинди (ушбу қонун 2012 йил 6 январдан бошлаб кучга кирди). Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 13 ноябрдаги “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузасида “Ҳаммамиз яхши тушунамизки, бозор муносабатларининг асоси бўлган рақобатни ривожлантиришда монополияга қарши қонун ҳужжатлари катта роль ўйнайди. Аммо амалдаги «товар бозорларида монополистик фаолиятни чеклаш ва рақобат тўғрисида»ги Қонун бугунги кунда эскирди ва замон талабларига жавоб бермай қолди. Шунини эътиборга олган ҳолда, «Рақобат тўғрисида»ги янги қонунни ишлаб чиқишимиз ва қабул қилишимиз зарур. Ушбу қонунда монополистик фаолиятни нафақат товарлар бозорида, балки молия бозорларида ҳам тартибга солишни назарда тутиш лозим. Шунингдек, биржа савдоларида ҳам монополияга қарши механизмларни, акцияларни сотиб олиш, қўшиш ва бирлаштириш битимларини тартибга солиш ва назорат қилиш тартиб-қоидаларини соддалаштириш бўйича нормаларни ушбу қонунга киритиш мақсадга мувофиқдир”, - деб таъкидлаган эдилар.

Қонуннинг асосий мақсади монополияга қарши ишларни мувофиқлаштириш тизимини такомиллаштириш, рақобат муҳитини ривожлантириш, монопол корхоналари фаолияти назоратини кучайтириш ҳамда иқтисодий ночор хўжалик тизимларини молиявий соғломлаштириш борасидаги ишларни фаоллаштиришдан иборат.

Жумладан, мамлакатимизда тўлақонли рақобат муҳитини шакллантириш, рақобатни ривожлантириш учун ташкилий-ҳуқуқий ва иқтисодий шарт-шароитлар яратиш, бозорларни монополлаштиришга уринишларга йўл қўймаслик, бозор иқтисодиёти талабларига жавоб берувчи монополияга қарши тартибга солиш тизимини такомиллаштириш мақсадида Президентимизнинг 2000 йил 2 августдаги “Ўзбекистон Республикаси Монополиядан чиқариш ва рақобатни ривожлантириш давлат қўмитасини ташкил этиш тўғрисида”ги Фармони ва Вазирлар Маҳкамасининг шу санадаги “Ўзбекистон Республикаси Монополиядан чиқариш ва рақобатни ривожлантириш давлат қўмитаси фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги қарори қабул қилинди. Ушбу ҳужжатлар асосида Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Монополиядан чиқариш ва рақобатни ривожлантириш қўмитаси негизида Ўзбекистон Республикаси Монополиядан чиқариш ва рақобатни ривожлантириш давлат қўмитаси мустақил давлат органи сифатида ташкил этилди.

Мамлакатимизда импорт ўрнини босувчи маҳсулотларни ишлаб чиқариш дастури асосида тармоқлараро саноат кооперациясини янада ривожлантиришнинг ҳуқуқий асосини мустаҳкамлаш, давлатнинг мазкур дастур доирасидаги соҳа ва тармоқларни тартибга солиш бўйича амалий механизмларни яратиши муҳим аҳамиятга эга. Амалий ҳаракатларнинг кенг майдони ва тегишли ҳуқуқий кафолатларни таъминламай туриб, тадбиркорлик субъектларини ҳамкорлик жараёнларига жалб қилиш мумкин бўлмаса, бошқа томондан, йирик корхоналарни кичик бизнес субъектлари билан алоқаларини рағбатлантирувчи ва маълум маънода бундай алоқаларга ундовчи хатти-ҳаракатларнинг ҳам меъёрий-ҳуқуқий асосларини таъминлаш муҳим ҳисобланади.

Кредит тушунчаси ва унинг ишлаш принципи.

Кредит бўйича қарзни белгиланган муддатларда режалаштирилган даражага етказишнинг иложи бўлмаса, яъни Корхона томонидан сўралган миқдорда кредит ажратиш учун етарли ресурс мавжуд бўлмаса, шунингдек, банк кредитлари бўйича муддати ўтган қарздорлик юзага келган тақдирда, кредит бериш сўралаётган кредитнинг зарурий қисмини ажратиш, кредитни бўлиб-бўлиб бериш ёки қўшимча шартлар асосида кредит ажратиш шаклида берилиши мумкин.

Корхонада рағбатлантириш фондларидан етарли маблағ бўлмаса, банк асосий фондлар бўйича харажатлар учун кредитлар бериши мумкин. Бундай кредитлар бўйича корхона ва банк ўртасидаги муносабатларни таҳлил қилиш кредитларнинг мақсадли ишлатилиши ва улар ҳисобига кўрилган чора-тадбирларнинг самарадорлигини текширишдан иборат.

Кредитлаш - бу корхонани қайта молиялаштириш усули. Бу анъанавий банк хизмати. Корхона ўзининг жорий ҳисоб рақамига эга бўлган банкда ҳам, бошқа исталган банкда ҳам кредит олиш ҳуқуқига эга. Кредит бериш томонларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини, шунингдек, кредитнинг хусусиятини ва қарз олувчи корхонанинг молиявий ҳолатини ҳисобга олган ҳолда шартнома шартларини бузганлик учун жавобгарликни белгиловчи кредит шартномаси асосида амалга оширилади.

Корхонанинг қарз маблағларига бўлган эҳтиёжининг хусусиятига кўра, қисқа муддатли (бир йилгача), ўрта муддатли (бир йилдан уч йилгача) ва узок муддатли (уч йилдан ортиқ) кредитлар ажратилади.

Шартномада белгиланган муддатда тўланиши керак бўлган кредитдан фойдаланганлик учун компания банкка фоизлар тўлайди. Фоиз ставкалари талаб ва таклифни ҳисобга олган ҳолда қарз капиталидан фойдаланиш муддатига боғлиқ. Турли банклар ҳар хил фоиз ставкаларига эга бўлиши мумкин.

Ўзбекистон Республикасида банкларининг кредитлаш соҳасидаги амалиёти шунини кўрсатадики, уларнинг ушбу соҳадаги фаолияти деярли тўлиқ савдо ва таъминот бизнеси соҳасида тўпланган қисқа муддатли кредитлардан иборат. Асосан, қарз маблағлари воситачилик операцияларига йўналтирилган бўлиб, улар маблағларнинг тез айланиши ва юқори фойда билан ажралиб туради. Лекин бугунги кунда кредитлаштириш фаолиятига давлат назоратини амалга ошириш орқали банк кредитлари ишлаб чиқаришни ривожлантириш, ишлаб чиқаришни кенгайтириш, ишлаб чиқаришни янгитдан ташкил қилиш соҳаларига ҳам жорий қилинмоқда. Ишлаб чиқариш соҳасини

ривожлантириш ҳам, кенгайтириш ҳам, янгитдан ташкил қилиш ҳам секин даромад келтирувчи бўлиб банклар бу мақсадлар учун кредит ажратишдан унча манфатдор ҳисобланмайди. Кредитни қайтариш муддати узоқ, фоизи эса камроқ бўлади. Аммо, ишлаб чиқариш фаолияти янги маҳсулот яратиши, аҳолини қайсидир маҳсулотга бўлган эҳтиёжини қондириши, аҳолини иш билан таъминлаши муҳум аҳамият касб этади. Шу нуқтаи назардан ишлаб чиқаришни кредитлаш давлат томонидан рағбатлантириб борилади.

Банклар кредитлашни тижорат асосида амалга оширганлиги сабабли, кредит бериш тамойиллари кредитнинг таъминланиши, мақсадли хусусияти, муддати, тўлови ва қайтарилиши ҳисобланади. Бундай ҳолда, бу кредит операцияларининг муайян турлари бўйича имтиёзларни ва уларнинг ҳаддан ташқари сонли устунлигини белгилайди. Молия-кредит тизими билан алоқалар хилма-хилдир. Бу, биринчи навбатда, солиқлар ва ажратмаларни ўтказиш билан боғлиқ бўлган турли даражадаги бюджетлар ва бюджетдан ташқари жамғармалар билан муносабатлардир. Ўзбекистонда солиқ тизими номукамал ва нормал ишлаб чиқариш фаолиятига ҳисса қўшмайди. Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, юқори инфляция даражасини фақат ишлаб чиқаришни қўллаб-қувватлаш ва инвестицияларни ривожлантириш орқали камайтириш мумкин. Бу асосан солиқ, шунингдек, кредит ва божхона сиёсати қаратилиши керак. Хусусан, кўпгина мамлакатларда ишлаб чиқариш ҳажмининг маълум бир қисми ёки тўлиқ ўсиши солиққа тортилмайди. Бу корхона учун ҳам, давлат учун ҳам фойдали, чунки бундай корхоналардан солиқлар тўлиқ олинади ва бир йилдан кейин улар кескин ошади.

Молия тизимининг суғурта бўғини билан муносабатлар ижтимоий ва тиббий суғурта, шунингдек компаниянинг мулкни суғурта қилиш учун маблағларни ўтказишдан иборат.

Корхоналарнинг банклар билан молиявий муносабатлари нақд пулсиз ҳисоб-китобларни ташкил этиш нуқтаи назаридан ҳам, қисқа муддатли ва узоқ муддатли кредитларни олиш ва қайтариш нуқтаи назаридан ҳам курилади. Нақд пулсиз ҳисоб-китобларни ташкил этиш корхоналарнинг молиявий ҳолатига бевосита таъсир қилади. Кредит шаклланиш манбаи ҳисобланади айланма маблағлар, ишлаб чиқаришни кенгайтириш, унинг ритмини ошириш, маҳсулот сифатини яхшилаш корхоналарнинг вақтинчалик молиявий қийинчиликларини бартараф этишга ёрдам беради.

Хулоса.

Хулоса қилиб айтганда, бизнес юритиш шароитларини яхшилаш, қулай ишбилармонлик муҳитини шакллантиришга қаратилган давлат сиёсати ва мамлакатдаги мавжуд тўлақонли рақобат муҳитидаги кураш миллий фирмаларни сифат ва нарх жиҳатдан устунликка эришиш учун ишлаб чиқаришни модернизация қилиш ва техник қайта қурулантиришга ундайди. Бу орқали инновацион технологиялар ва замонавий илмий ютуқларни ишлаб чиқаришга жадал жорий этилиши, ишлаб чиқариш таркибини диверсификация қилинишига эришилади. Ички бозордаги рақобат курашида тобланган фирма ўз тажрибасини рақобат янада кучлироқ бўлган халқаро бозорда қўллайди. Ички

кураш канчалик оғир кечган бўлса, бу фирма халқаро бозорда муваффақиятга эришиш имконияти шунчалик катта бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Каримов И.А. 2013 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ҳамда 2014 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги “2014 йил юқори ўсиш суръатлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, ўзини оқлаган ислохотларни стратегиясини изчил давом эттириш йили бўлади” мавзусидаги маърузаси. //Халқ сўзи, 2014 йил 18 январь.

2. *Портер М.* Международная конкуренция. – М.: Международные отношения, 1993.

3. Каганов В.М. Роль антидемпингового регулирования в современной международной торговле: автореф. к.э.н. – М.: ГОУ ВПО «Государственный университет управления, 2008. – 20 с.

4. Ўзбекистон Республикасининг “Рақобат тўғрисида”ги Қонуни. www.lex.uz

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 26 мартдаги “Экспорт қилувчи корхоналарни рағбатлантиришни кучайтириш ва рақобатбардош маҳсулотларни экспортга етказиб беришни кенгайтириш борасида қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-1731-сонли Қарори.

6. Социально-ориентированная модель экономического развития: опыт Германии и Беларуси. Материалы международной научно-практической конференции Минск, 18 мая 2011 года.

7. www.gki.uz- Ўзбекистон Республикасининг хусусийлаштириш, монополиядан чиқариш ва рақобатни ривожлантириш давлат қўмитаси расмий сайти